

Саха сиригэр оҕо спордун бастакы хардыылара

Саха Сиригэр оҕо спордун сайдыытын бастакы кэмнэрин туһунан архыып докумуоннара тугу кэпсииллэрий? Кэнчээри ыччаппытыгар анаан спорду сайыннарыы үтүө сабыдыаллаабын уонна үрдүк суолталаабын туһунан билигин эрэ кэлэн буолбакка, уруккуттан даҕаны билэллэр этэ.

Саха Сиригэр Өрөбөлүүсүйэ иннинээҕи балаһыанньаны ылан көрөр эбит буоллахха, физическэй култуураны ыччакка диэн анаан олохтуу сатааһыын баарын туһунан туоһулуур докумуонартан биирдэстэринэн, «Инспектор народных училищ» диэн, СӨ Национальнай архыбын пуондатыгар сытар докумуонна суруллубут.

Манна этиллэринэн, 1915 сыл ахсынньы 23 күнүгэр, Норуот үөрэҕириитин министиэристибэтин департаменын Эмтиир-санитарнай чааһа Илин Сибиир училищаларын Сүрүн инспектордарыгар суруйбут: *«Улуу сэрии (манна – 1-кы аан дойдутаабы сэриини этиллэр) үөрэх кыһаларын үөрэнээччилэрэ Ийэ Дойдуну көмүскүүр санааларын күүһүрдэн, аармыйаба суруттарыыларын элбэттилэр. Бу үөрэнээччилэр Ийэ Дойдуларын ииннигэр ытык иэстэрин толороллоругар, 1915 сыл ахсынньы 8 күнүгэр тахсыбыт спорт мобилизациятын туһунан балаһыанньа улахан көмөнү оноруо этэ.*

Үөрэх кыһаларын тойотторо олохтоох байыаннай-спортивной комитеттар тэриллэллэригэр бэйэлэрин болжомтолорун ууруохтаахтар, байыаннай үөрэххэ үөрэтэр учууталлары наймылаһахтаахтар... Биһиги эрэнэбит, ыччаппыт туох баар кыһамтатын ууран туран, Ийэ Дойдуну көмүскүүр иһин киирсиэбэ».

Бу сурукка этиллибит «спорт мобилизацията» диэн ааттаах 16-ттан үөһэ саастаах ыччаты бэлэмниир үөрэх, байыаннай-спортивной кэмтиэттэр көрүүлэригэр бэриллиэхтээх этэ.

Байыаннай үөрэх, «Главнаблюдающий за физическим развитием народонаселения Российской империи» диэн ааттаах чүнүөбүнүк онорбут бырагыраамматынан ытыллыахтаах этэ. Үөрэҕи бүтэрбит оҕолор экзамены ааспыттарын кэннэ, дастабырыанньа ылыахтаахтар эбит. Ол дастабырыанньаба үөрэнээччи харбыырга, хайыһардыырга, бинтиэпкэнэн ытарга, бэлэһэпиэтинэн, атынан, массыынанан итиэннэ мотоцикылынан айанныырга көңүлэ баар буолуохтаах эбит.

Экзамены этэнгэ ааспыт үөрэнээччилэр харчынан 20, эбэтэр инструкторынан үлэлии бардахтарына – 50 солкуобайга тийэ ылыахтаахтар эбит.

Хомойуох иһин, биһиги докумуоннарбыт көрдөрөллөрүнэн, спорт мобилизациятын балаһыанньаларын норуот училищаларын инспиэктэрэ толорботох.

Инньэ гынан, 1915, 1916, 1917 сылларга биһиги эбэлэрбит-эһэлэрбит спордынан дьарыктаммакка хаалбыттар.

Аны туран, хомуньуус былааһа кэлтин кэннэ оҕо спордун сайдыыта хайдах быһыылаахтык барбытын көрүөбүҥ.

Саха Сиригэр, оҕолор ыккардыларыгар физической култуураны сайыннарыы үлэтин саҕалаабыттарын туһунан докумуоннар Саха АССР Үрдүкү Сэбиэтин Президиумун пуондатыгар сөнө сыталлар.

Сэбиэскэй кэм кэлбитин кэннэ, дьон-аймах чөл олоххо олорорун туһугар былаастар дьаныардаах үлэни ыыппытара. Саха өрөспүүбүлүкэтин бырабыытылыстыбата бэйэтин тезистэригэр эппит: «Кыах, хамсааһын, былааннаах тэрийсии уонна физкультура идеяларын политпросвет үлэһиттэрэ өйдөрүгэр-санааларыгар ингэриниилэрэ эрэ наада. Оччоҕо хаалынньан, ыарыһах Саха Сириттэн кинини чэгиэн-чэбдик, бигэ туруктаах, көнүл санаалаах үлэһиттэрин, сэрииһиттэрин национальнай аармыйалара оноруохпут. Иннибит хоту физкультураҕа, кини соруктарыгар, сэллиги, хотону кыайарга, сахалар хаһаайыстыба, культура тутуутун үрдэтэллэригэр», диэн. Физкультура уроктарыгар майгынныыр дьарыктары бастаан дьыссаат оҕолоругар киллэрбиттэрэ биллэр. Ол курдук, «Детский труд» диэн Дьокуускай куорат дьыссаадыгар 1923 сыллаахха икки баспытаатал дьахталлар кырачааннар группаларыгар «ритмические движения» диэн хамсаныылары оҕолорго сарсыарда 9-тан - 10-нна диэри ыыталлар эбит.

1923 сылга Саха Сирин Физкультуратын Үрдүкү Сэбиэтэ тэриллибитэ.

1927 сылга диэри Физкультура Үрдүкү Сэбиэтэ өрөспүүбүлүкэ иһинэн оҕо физическэй култууратын сайдыытын соҕотобун иилэ-салайа сылдыбыта. Кэлин кини үлэтигэр Наркомпросдздрав кытыыны ылбыта.

Оччолорго ол оруннаах даҕаны этэ. Бүлүү энээригэр үлэлээбит доктор Шрейбер этэринэн, саха нациятын оҕолорун физическэй туруга, бу кэмнэргэ олус мөлтөх эбит. Оскуолаларга ыытыллыбыт медосмотрдар да ону бигэргэтэллэрэ.

Физкультура Үрдүкү Сэбиэтэ 1925 сыл ахсынны 29 күнүнээҕи муннаабын боротокуолугар Дьокуускай куорат оскуолаларыгар физкультура уроктарын олохтуурга ыкса үлэ ыытар туһунан суруллубут.

Элбэх дьон тыл эппититтэн, барыларынааҕар ордук Нейман диэн Физкультура Үрдүкү Сэбиэтин сэтээтэлин кинитэ эппит: *«Линг диэн чинчийээччи физкультураҕа сыһыаннаах систиэмэтин өттүттэн ылан көрөр эбит буоллаха, биһиги оскуолаларбыт физкультураны үөрэтэргэ хайа да өттүнэн барсыбаттар»* диэбит.

Тиһэбэр тийэн, муннаах ураабынан, оскуолаларга физкультураны үөрэтэр улахан суолталаах буолсу диэн быһаарбыттар, онно спортивной инвентарынан, саалларынан хааччыйыы туһунан эппиттэр, физкультурниктары анал быраас кэтээн көрөрө наада диэбиттэр. Бу муннаах өрөспүүбүлүкэбэ оҕо физкультурата сайдарыгар олук уурбут да диэтэхпитинэ сыыспаппыт буолуо дии саныыбыт.

Физкультура Үрдүкү Сэбиэтэ Саха омугун ыччатын чөл олохтуурга улахан үлэни ыыппыта. 1924 сылаахха хайыы-үйэ 8 спортивной куруһуок

үлэлиир буолта. Ити куруоһуоктартан үһэ Совпаршколаҕа, Медтехникумна уонна Дьокуускай 2-с ступеньнаах оскуолатыгар, биир куруһуок «Саха Омук» уопсастыба иһинэн, биир национальной ротаҕа уонна өссө үс партийно-профессиональной кулууп иһинэн бааллар этэ.

Бу кэмнэ, өрөспүүбүлүкэҕэ бастакы футболнай хамаанда тэриллибитэ, Дьокуускай куорат 2-с ступеннаах оскуолатыгар оҕолору хайыһарынан хааччыйан үлэни күүскэ ыппыттара.

1925 сыл ахсынньы 29 күнүгэр, санга тэриллибит Физкультура Үрдүкү Кэмитиэтин мунһаҕар, этиллибит: «Оскуолаларга физкультуранан дьарыктааһыны сөптөөбүнэн ааҕарга. Дьарыктааһыны тупсарарга туох баар-суох мээрэни ыларга. Чаһытын сарсыардааны кэмнэ көһөрөргө. Физкультуранан дьарыктааһыны оскуола аллаараа эрэ этээһигэр ытарга, оһохтор уонна дьиэ өһүөлэрэ дьаадыаннаабаттарын туһугар. Анал быраас наймылаһарга харчы буларга. Гигиена уонна санитарнай нуормалары тутуһарга физкультурнай хамаандалары бэйэлэрин үлэлэтэргэ», диэн эппиттэр. Онон, оҕолору оскуолаҕа эт-сиин өттүнэн эрчийэргэ бастакы орук ууруллубут.

Физкультура Үрдүкү Сэбиэтин иннигэр ыччаты физкультураҕа үөрэтии сороктарын туруорбуттарыттан ылан көрдөххө элбэх араас ыарахан ыйытыктарга быһаарыыны ылыныахтаах эбиттэр. Ол курдук, Педтехникум уонна Бүлүү 2-с ступеннаах оскуолатын үөрэнээччилэригэр физкультураны эбэһэтинэй предмет быһыытынан киллэрэргэ, тыа сиригэр 1-кы ступеннаах оскуолаларыгар физкультураны судургу соҕус варианты киллэрэргэ, спортклубтары олохтуурга, спорду сахатытарга улахан болҕомтону уурарга, сахалар спортивной оонньууларын сөргүтэргэ, кинилэр оҕо педагогической уонна физиологической дьайыыларын үөрэтэргэ уонна олоххо киллэрэргэ, ыһахтарга сахалыы оонньуулары киллэрэргэ, оскуолалары спортивтарынан хааччыйарга игин диэн эппиттэр.

Былаас дэриэбинэ оҕолорун физкультураҕа иитэргэ улахан болҕомтону уурбута.

Дэриэбинэҕэ физкультура бырааһынньыктарын 1929 сылга ытар туһунан методической сурукка, манньык диэн суруллубут: *«Физкультура – маассалары политика, култуура өттүнэн иитэргэ уонна общественно-политической тэрилтэлэр тула түмсүүгэ үөрэтэргэ олус наадалаах өрүтүнэн буолар. Физкультура – ыччат байыаннай бэлэмнэһитигэр туһалаах. Төһө да, физкультураҕа сыһыарар үлэ дэриэбинэҕэ 6-7 сыл нөнгүө өттүгэр саҕаламмытын иһин, биһиги күн-бүгүнүгэр диэри улахан ситиһилэрэ суох олоҕобут. Саамай чугас кэмнэ, физкультура дэриэбинэҕэ олохсуйарыгар туох баар сырабытын ууран туран үлэлэһиэхтээхпит. Онно биһи нэһилиэнньэ араас арангатын сыһыарыахтаахпыт. Бүтэһик сыллар көрдөрөллөрүнэн, ити сороктарбыт олоххо кириэллэригэр физкультураҕа сыһыаннаах бырааһынньыктар, араас күрэхтэһилэр бэркэ диэн туһалыыллар.*

Физическэй Култуура Үрдүкү Сэбиэтэ итинник бырааһынньык-күрэхтэһилэри 1929 сылга оройуоннарга уонна округтар үрдүлэринэн

ыытары сөптөөх диир... Бырааһынныктар, тыа дьоно сир үлэтииттэн саамай босхоломмут кэмнэригэр оһуһулуохтаахтар», диэбиттэр.